

Çok-Uluslu Şirketlerin Yükselişi: Tehlikeli Ortaklık

The Rise of Multi-National Companies: Dangerous Partnership

ECE MERVE YANARDAĞ^a

Geliş Tarihi: 14.06.2018 | Kabul Tarihi: 27.06.2018

© Yanardağ, Ece Merve. "Fârâbi Düşüncesinde Bir Erdem Olarak Adâlet." *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15 (2018), 523-529.

Bilindiği üzere içinde bulunduğumuz yüzyılda ulus-ötesi şirketlerin (multinational corporations) hem ulusal hem uluslararası alanda oynadığı rol gittikçe artmaktadır. Bu durumun şüphesiz ticaret, finans, üretim-tüketim ve hatta güvenlik boyutunda etkileri olacaktır. Bu çalışmada ulus-ötesi şirketlerin gelişmekte olan ülkelere olası etkileri eleştirel perspektiften incelenecektir.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın 2008 yılında yayınladığı rapora göre çok-uluslu şirketler gelişmekte olan ülkelere altyapı artırma konusunda yardımcı olabilmektedir, ancak ülkenin yerel yatırımlarını ve yerel üretim enstrümanlarını etkisiz kılacak biçimde gelişmemelidir. Buna göre çok-uluslu şirketler verimliliğin ve arzın artmasına, hizmetlerin gelişmesine katkıda bulunabilmektedir ancak çeşitli risk ve maliyetler göz önünde bulundurulmalıdır. Kısacası rapora göre, ülkeler ve şirketler bu durumu iyi yönettiği takdirde karşılıklı fayda sağlanabilecektir.

Teknoloji transferi ve doğrudan yabancı yatırım alanlarında

^a TOBB ETÜ İİBF Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
emyanardag@gmail.com

çok uluslu şirketlerin gelişmekte olan ülkelere yenilik götürdüğü ve ekonomilerine bu yatırımlarla destek verdiği doğru olsa da, bunu yaparken şirketlerin kazandırdıklarından daha çoğunu kaybettirdiklerini düşünüyorum. Eleştirel teori bu noktada çok-uluslu şirketleri *kapitalist emperyalizmin ajanları*, *Amerikan hakimiyetinin araçları* olmakla ve *devlet düzeyi aktörler* olarak ön plana çıkmakla eleştirir. Radikal politik ekonomist Stephen Hymer, çok-uluslu şirketlerin tekel gücünü elinde tutma ve yabancı piyasalardan faydalanma isteğinin, az gelişmişliğin gelişmesine neden olduğunu öne sürmektedir. Ekonomik kalkınmaya katkı sağlamak gibi bir gayeleri yoktur ve bu yalnızca sömürmek istedikleri ülkeye yapılacak yatırımların önünü açmak için kullanılan bir kılıftır.¹ Gelişmekte olan ülkelerin ucuz iş gücünü ve doğal kaynaklarını sömürmek için buralara yatırım yaparlar ve bundan dolayı da bu ülkelerin önünde her zaman gelişmelerini engelleyici bir etken olarak dururlar.

Her ne kadar bu şirketlerin büyük ölçüde az gelişmiş ülkelere yatırım yaptığı, gerçeği yansıtmasa da, gelişmiş refah düzey ülkelerine yaptıkları yatırımlar da oldukça ciddi olumsuz sonuçlar doğurmakta ve *dibe doğru yarış* hızlandırmaktadır. Bu büyük şirketler rekabet ortamında daha fazla kazanma motivasyonu ile hareket ederek diğer değerleri hiçe saymaktadır. Devletler de yabancı sermayeyi çekebilmek için çevre, işçi hakları gibi alanlarda maliyetleri, dolayısıyla da standartları düşürmektedir. Örneğin; 2000'lere kadar çevreye duyarlı, temiz havaya ve doğal kaynaklara sahip oldukça refah yaşayan İzlanda'da 2000 yılında benimsenen deregülasyon politikasıyla, *Alcoa* gibi çok-uluslu şirketlerin devasa alüminyum fabrikaları kurmalarına izin verilmesiyle hem çevre ve hava kirliliği artmış, hem de ülkenin jeotermal ve hidroelektrik kaynakları hızla sömürülmüştür.² Buna ilişkin o dönemin Dünya Bankası baş liberal ekonomisti Lawrence Summers'ın çok-uluslu şirket-

¹ Balaam, David N. & Dillman, Bradford, *Uluslararası Ekonomi Politika Giriş*, çev. Nasuh Uslu, Adres Yayınları, Ankara 2015, s. 570-600.

² Ferguson, Charles (yön.), *İç İşler (Inside Job)*, Sony Pictures Classics, ABD 2010, <http://unutulmazfilmler.co/inside-job-ic-isler.html>.

lerin az gelişmiş ülkelerde yatırım yaparak “kirliliğin göçünün sağlanmasına” ilişkin notu *The Economist* dergisi (8/2/1992: 82) tarafından açığa çıkarılmıştır.³ Summers burada çevre kirliliğine neden olan etkinliklerin merkez ülkeden uzak yerlerde gerçekleştirilmesine yönelik üç gerekçe öne sürmüştür. Birincisi, ücret düzeyi ile ilgilidir. “Ücret düzeyi düşük olan ülkelerde halk sağlığı bozulduğunda buna bağlı ücret kaybı ve dolayısıyla kirliliğin maliyeti düşük olacaktır.” İkinci gerekçe, kirlilik düzeyi ile ilgilidir. Nüfusu az olan az gelişmiş Afrika ülkelerinin havası az-kirletilmiştir. Los Angeles ya da Mexico City ile karşılaştırıldığında, bu ülkelerin hava kalitesi ekonomik açıdan geniş ölçüde verimsiz (inefficient) sayılabilecek denli düşüktür. “Afrika ülkelerinin temiz havası kirletildiğinde, ekonomik olarak verimliliği bulunan bir hava kalitesi düzeyine ulaşılacaktır. Kirliliğin çoğunun, ulaşım ve elektrik üretimi gibi ticarete konu olmayan endüstriler tarafından oluşturulması dünya çapında refahı yükseltecek hava kirliliği ve atık ticaretinin yapılmasını engellemektedir.”⁴ Üçüncü gerekçe ise kirliliğin gelir esnekliği ile ilgili olmasıdır. Estetik ve sağlık gibi gerekçelere dayalı olarak oluşan temiz çevre talebinin, yüksek bir gelir esnekliğine sahip olma olasılığı yüksektir. “Havaya bırakılan endüstriyel kirleticilerin yol açtığı kaygıların çoğu, görüşü azaltan parçacıklarla ilgilidir. Bu parçacıkların doğrudan sağlığa etkisi çok azdır. Aslında, estetik kirlilik oluşturan malların ticareti, refahı artırabilir.”⁵ (Çoban, 2004: 274-298) Aşağıda *The Economist* dergisi tarafından yayımlanan haberin orijinalini de bulabilirsiniz.

Bunların dışında *bölüşüm etkileri ve oligopolleşme sorunları* açısından da çok-uluslu şirketlerin yükselişi eleştirilmektedir.

³ Summers, Lawrence, “Let them eat pollution”, *The Economist*, 1992, s. 82.

⁴ Çoban, Aykut, “Çok Uluslu Şirketler: Ekolojik Zarar İlişkisinin Ekonomi Politikası”, *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetimsel Perspektifler*, ed. Uğur Yıldırım, Beta Yayınları, İstanbul 2004, s. 274-298.

⁵ Çoban, “Çok Uluslu Şirketler: Ekolojik Zarar İlişkisinin Ekonomi Politikası”, s. 274-298.

Çok-uluslu şirketlerin bu şekilde güçlenmesinin ve hatta kişilik hakları kazanmasının çok yıkıcı sonuçları olduğu ve olacağı iddia edilmektedir. Belli şirketlerin çok fazla güçlenerek küresel ticareti ve hatta değerleri domine etmeye başladığını görmekteyiz. Firmalar kendi içlerinde ve devletlerle artık bağımsız bir aktör olarak ilişkiye girmekte ve ticarete kural koyucu bir etkiye sahip olmakta.⁶ Bu durumu sürdürebilmek için de tıpkı dibe doğru yarış sorununda ele aldığım çevre sorunları gibi burada da işçi hakları gibi konularda standartları düşürürler; bu standartları düşürebilecek güce ve yetkiye sahiplerdir artık. Zaten güç ve zenginliğin içine girdiği bu kısır döngü otomatikman bunu getirmektedir. Politik ölçütler artık güç ve zenginliğin bu ilişkisini artırmak için tasarlanmakta ve politika ticaretin toplum üzerindeki bir gölgesi haline gelmektedir. Tarihten bu yana zenginliğe sahip ve dolayısıyla gücü elinde bulunduran kesimler hiçbir zaman demokrasiyi sevmemi. Çünkü demokrasi, gücü onların elinden alıp genel halkın ellerine bırakır. Aslında bu Adam Smith tarafından 1776'da "*Ulusların Zenginliği*" kitabında ortaya atılmıştır zaten. İngiltere'deki politika yapıcıların topluma sahip olan kişiler olduğunu ileri sürer ki bu o zamanlar imalatçı ve tüccarlardı. Ve onlar toplum üzerindeki etkisine kadar ağır olursa olsun kendi çıkarlarının korunduğundan emin olurlar. Adam Smith tarafından "*masters of mankind*" olarak nitelendirilirler.⁷ O günün tüccar sınıfının yerini şimdilerde çok-uluslu şirketler almış durumda. Devletler kişilerin sahip olacağı hakların çok daha ötesinde haklar tanımış durumda bu şirketlere. Örneğin *General Motors* bugün Meksika'ya yatırım yapsa onların ulusal haklarına sahip oluyor. Kaçak olarak yaşayan yabancılar Amerika'da yaşayıp binaları inşa etmekte, sokakları temizlemekte ancak diğer yandan bunlar birer kişi vasfında değil. Ancak *General Electric* ise çok güçlü bir kişi vasfında, serbest konuşma yetkileri var. Bu şirketler ucuz işgücünden yararlanıp kişi vasfında sayılmayan bu işçileri çok daha ucuza

⁶ Balaam & Dillman, *Uluslararası Ekonomi Politika Giriş*, s. 570-600.

⁷ Smith, Adam, *Milletlerin Zenginliği*, çev. Haldun Derin, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2016.

çalıştırarak hem sendikalaşmanın önüne geçmiş oluyor hem de sigortasız çalıştırdığı için onları kontrol altında tutmuş oluyor. Noam Chomsky'ye göre bu durum, ahlaki değerlerin çarpıtılması olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸ Bu da aslında çok-uluslu şirketlerin Amerikan hakimiyetinin aracı olarak görülmesinin nedenini açıklamakta.

Gelişmiş merkez ülkelerinde (yukarıda Amerika örneği gibi) çok-uluslu şirketler ucuz iş gücünden yararlanarak yerel işçi yerine yabancı işçiyi çalıştırırken yerel işçiler işten çıkarılmakta ya da zaten işe girememekte. Az gelişmiş ülkelerde ise ülkenin iş gücünü şirket kendi lehine sömürmekte. Yani her iki durumda da ciddi işçi hakları ihlalleri yapılmakta.

Buna *General Electric* dışında örnek olarak *Apple*'ı gösterebiliriz. (<http://www.bbc.com/news/business-30532463>) Çinli fabrika işçilerini korumakta başarısız olmasını vurgulayan BBC kaynaklı haberde, Çinli işçilerin açlık sınırının altında yaşadığı ve çok ağır çalışma saatleri altında çalıştırıldıkları görülmektedir. Çalışma saatlerinin yanı sıra haberin detaylarında güvenli olmayan koşullarda çalıştıklarını iddia ettiklerini görmekteyiz. Üstelik görüldüğü üzere neyin yasal ya da yasa-dışı olduğunu dahi bilemeyecekleri koşullara soğutucudaki maddelerin içerdiği tehlikeler üzerinden örnekler verilmiş. Bu koşullarda çalışan işçilerin işlerine “yabancılaşması” da zaten eleştirel teorinin üzerinde durduğu en önemli noktalardan biri. Eleştirel perspektif tarafından çok-uluslu şirketlere yöneltilen sömürü ve azalan ücretler konusundaki eleştiriyi bu haberde tümüyle bulmak mümkün.⁹

İkinci haberde de yine Çin'de işçi haklarına yönelik ihlallere karşı Steve Jobs'ın açıklamaları ve çalışma koşullarına yöne-

⁸ Nyks Kelly & Hutchison, Peter D. & Scott, Jared P. (yön.), *Amerikan Rüyasına Ağıt (Requiem for the American Dream)*, ABD 2015, <http://www.sinemalar.com/film/236123/requiem-for-the-american-dream>.

⁹ Bilton Richard, “Apple ‘Failing to Protect Chinese Factory Workers’”, *BBC Panorama*, 18 Aralık 2014, <http://www.bbc.com/news/business-30532463>.

lik savunmaları yer almaktadır. (<http://www.bbc.com/news/10212604>) Ancak yine aynı haberin detaylarında 2010'da "Foxconn İntiharları" olarak medyada o dönemde geniş yankı bulmuş intiharlara yer verilmekte ve 14 işçinin intihar ederek yaşamını kaybettiği vurgulanmaktadır. Hon Hai Precision dünyanın en büyük tüketicisi olarak, Foxconn, Apple, Nokia gibi üreticiler için çeşitli ürünler üretmektedir ve ölümlerin genelde kırsaldaki işçi kesiminin günde 12 saat haftada 6 gün çalıştırılmasından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Jobs ise -trajikomik bir şekilde- buna fabrikalardaki yüzme havuzlarını, kafeleri örnek göstererek karşı çıkmakta haberde, ancak istatistikler ortada.¹⁰

Benim görüşüme göre, her iki haberde de şirket ismi ve gücü için iş gücünün ve işçi itibarının nasıl sömürülüp zedelendiği ortada. Böylece belli şirketlerin ve kesimlerin zenginliği artarken, uluslararası ortamdaki eşitsizlik kaynak ve emek sömürsünden dolayı giderek büyümekte ve *capitalist emperyalizm* böylelikle kendini göstermektedir.

Son olarak ülkelerin bu tür şirketlerin doğrudan yabancı sermayelerini çekebilmek için standartlarını düşürüşüne örnek olarak yine Çin'de gerçekleşen bir haber sunacağım. (<http://www.bbc.com/news/business-28655206>) Haberin detaylarında görüldüğü üzere, *Samsung*, Çin'de üretim yapan telefon kapağı ve parça tedarikçilerinden birinde yapılan bir soruşturmada en az 5 çocuk işçinin çalıştırıldığı ortaya çıkınca Çinli bir tedarikçiyle %30 daha az iş yapacağını açıkladı. 16 yaşın altındaki işçilerin kullanılması Çin yasalarına aykırı olmasına rağmen, çocukların sahte kimlikle daha ucuza çalıştırıldığı ortaya çıkmıştır. Bu da *dibe doğru yarışta* gelinek noktanın bir diğer boyutu olarak karşımıza çıkmakta, ülkelerin standartları ne ölçüde düşürdüğü görülmektedir.¹¹

¹⁰ "Apple Boss Defends Conditions at iPhone Factory", *BBC News*, <http://www.bbc.com/news/10212604>, Erişim Tarihi: 02.06.2010.

¹¹ "Samsung re-uses 'Child Labour' Firm But Cuts Business by 30%", *BBC News*, <http://www.bbc.com/news/business-28655206>, Erişim Tarihi: 05.08.2014.

Kaynaklar

- Balaam, David N. & Dillman, Bradford, *Uluslararası Ekonomi Politigē Giriş*, çev. Nasuh Uslu, Adres Yayınları, Ankara 2015.
- BBC News, "Apple Boss Defends Conditions at iPhone Factory", <http://www.bbc.com/news/10212604>, Erişim Tarihi: 02.06.2010.
- BBC News, "Samsung re-uses 'Child Labour' Firm But Cuts Business by 30%", <http://www.bbc.com/news/business-28655206>, Erişim Tarihi: 05.08.2014.
- Bilton Richard, "Apple 'Failing to Protect Chinese Factory Workers'", *BBC Panorama*, 18 Aralık 2014, <http://www.bbc.com/news/business-30532463>.
- Çoban, Aykut, "Çok Uluslu Şirketler: Ekolojik Zarar İlişkinin Ekonomi Politigē", *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetmel Perspektifler*, ed. Uğur Yıldırım, Beta Yayınları, İstanbul 2004.
- Ferguson, Charles (yön.), *İç İşler (Inside Job)*, Sony Pictures Classics, ABD 2010, <http://unutulmazfilmler.co/inside-job-ic-isler.html>.
- Nyks Kelly & Hutchison, Peter D. & Scott, Jared P. (yön.), *Amerikan Rüyasına Ağıt (Requiem for the American Dream)*, ABD 2015, <http://www.sinemalar.com/film/236123/requiem-for-the-american-dream>.
- Smith, Adam, *Milletlerin Zenginliğı*, çev. Haldun Derin, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2016.
- Summers, Lawrence, "Let them eat pollution", *The Economist*, 1992.